# A represión franquista en Galicia

Actas dos traballos presentados ao

**Congreso da Memoria**

Narón,
4 a 7 de decembro de 2003

**A represión franquista en Galicia**
Actas dos traballos presentados ao Congreso da Memoria
Narón, 4 a 7 de decembro de 2003

COMITÉ CIENTÍFICO
Enrique Barrera Beitia
Eliseo Fernández Fernández
Xosé Manuel Suárez
Manuela Santalla López



1ª edición: maio 2005

Deseño e maquetación: Edicións Embora
Ilustración da portada: Alberto Toval

Depósito Legal:

# A Depuración do Maxisterio e a educación pública en Galicia: 1936-1961

Andrés Santalla López

**Introducción**

Para entender a depuración franquista temos que estudiar a situación do ensino nos anos da República e mesmo ir a 1812-1813, coa constitución de Cádiz e o Informe Quíntana**.** Desde o postulado ilustrado da "modernización dos pobos a través da educación" chegamos ao Sexenio revolucionario de 1868-1974 con 100 anos de retraso. A IIª República sería a que reivindicou con maior rotundidade que os mestres e mestras en cada recuncho do estado cambiarían a cidadanía para afrontar o futuro e as ideas de progreso que pretendía. A Falanxe que tiña o control da política cultura,ideoloxía na España de Franco, denunciaba aos mestres como principais culpables do triunfo dos ideais republicanos. Pola outra banda, a Igrexa mantén o control absoluto da educación e entendeu que se tiña que voltar ao ensino da España Imperial, desprezando os séculos XVIII e XIX, por liberais. O estado franquista definíase como nacional español, católico e confesional; así o nacional-catolicismo era o que lle interesaba para diferenciarse dos fascismos europeos. Así o Franquismo primeiro entendeu que a Depuración do Maxisterio era ante todo preventiva, máis que punitiva e así o expresaban en público nos seus discursos os primeiros ministros de educación e directores xerais de educación. Porque se trataba de escarmentar esa idea secular do mestre como peza do progreso. O mestre tería que ser un peón máis dos ideais imperiais e tradicionalistas dun estado confesional. Para que o mestre cumpla esa función, terá que demostar, pasando un calvario de constantes certificacións, con papeis e con feitos, de esa cultura tradicionalista que marcou a súa diferencia co resto de estados europeos.

Outro aspecto a analizar é a loita secular entre os defensores do estado confesional e a dos que postulaban que o Estado tiña que responsabilizarse da Educación en todos os niveis. A República supón o intento máis contundente e rápido de acabar con ese secular control da Igrexa sobre o ensino. O artigo 26 da Constitución de 1931 indica a maior estatalización do ensino. Mesmo este artigo

desorganizaba as escolas de indiamos, moitas delas aínda nos seus comezos. Aínda así o Estado non podía facerlles gran competencia debido aos seus mellores edificios, amplia preparación profesional do profesorado e diversos recursos didácticos e materiais. En 1933 coa Lei de Confesións e Congregacións relixiosas inténtase separar á Igrexa definitivamente do control do ensino. Pero a sociedade e os ensinantes aínda non estaban preparados para cambios tan radicais, posto que durante séculos o ensino non interesara ás clases dirixentes. A situación da infancia coa chegada do franquismo retorna a séculos de oscurantismo, paralízanse as construccións e a inversión en educación. As rapazas e rapaces en Galicia non tiña tempo de ir á escola, porque tiña que axudar aos pais, nun país con economía de subsistencia.

Este é o credo da Ley de Enseñanza Primaria (1945):

*Esta tradición permanece en nuestra legislación escolar hasta que, desvinculada de su trayectoria histórica, se quiebra en la anarquía que nos depara el siglo XIX. La Etapa republicana de 1931 llevó a la Escuela una radical subversión de valores. La legislación de este período puso su maior empeño en arrancar de cuajo el sentido cristiano de la educación, y la Escuela sufrió una etapa de influencias materialistas y desnacionalizantes que la convirtieron en campo de experimentación para la más torpe política, negadora del ser íntimo de nuestra conciencia histórica.... ... La nueva Ley invoca entre sus principios inspiradores, como el primero y fundamental, el religioso. La Escuela española, en armonía con la tradición de sus mejores tiempos, ha de ser ante todo católica. Además, la Escuela en nuestra Patria ha de ser esencialmente española. Y en este aspecto, la Ley se inspira en el punto programático del Movimiento...*

Non houbo programas escolares ata 1921, o que di moito da pouca preocupación polo ensino no estado. O prólogo deste programa é unha peza mestra do reaccionarismo (citando a Pío XII; padre Manjón, S.José de Calasanz, fray Pedro Ponce de León, S. Ignacio de Loyola, Luís Vives, Balmes,... e a figura do s. XX Rufino Blanco) e así ordea:

*... en la educación de la niñez deben resplandecer, como focos de calor y luz que clareen las voluntades e iluminen las inteligencias, los dos grandes amores que, bajo el mando supremo de nuestro insigne Caudillo, han de forjar la España Una, Grande y Libre que anhelamos: el amor de Díos y el amor a la Patria.*

Constátase o pensamento reaccionario (*Navarro Sandalinas, 1990*):

*...el rechazo de las ideologías "extranjeras" (liberalismo, democracia, socialismo), el odio visceralísimo a otros modelos de organización del Estado que no sean el centralismo puro (el fantasma del "separatismo") y la exaltación de lo "nacional", que se identifica con lo "tradicional", esto es, una forma de gobierno católica y autoritaria.*

Os novos contidos se estructuraban en catro apartados e por estricta orde: "*educación religiosa, educación patriótica, educación cívica y educación física*". Sainz Rodríguez, que foi o primeiro ministro de educación de Franco e Ibáñez Martín (como director xeral e como ministro despois) marcaron desde o primeiro momento unha pedagoxía reaccionaria oposta á que difundía Luzuriaga na Revista de Pedagogía. Os contidos mudaron radicalmente, non estaban redactados por pedagogos nas correntes europeas que experimentaban e debatían métodos e técnicas didácticas. Eran contidos de corte tradicional, memorístico, mecánico (como por exemplo, os famosos dictados que sufrimos todos mesmo no grao superior). Xa non había lugar para experimentar con sistemas de autoxestión, con métodos Freinet, Cousinet, Dècroly..., na liña da "*escola nova*" ou "*escola activa*", porque esa foi unha das argumentacións para que, o profesorado que os seguisen, fosen destituídos.

Os sectores profesionais conservadores e católicos apoiaban as reformas para o ensino, porque as aspiracións do profesorado levaban máis dun século sen ser asumidas. Así no Congreso de la *Asociación Nacional del Magisterio Primario* de abril de 1936 se felicitaban das promesas republicanas, da creación de máis escolas, da incorporación á Dirección General de Primera Enseñanza a un dos seus, ao primeiro mestre (Coll i Más) e das súas reivindicacións:

*El Magisterio, por su parte, cree el momento actual único para ser aprovechado convenientemente en beneficio de la Escuela y del maestro. Y siente la confianza de que sus problemas tendrán solución con los dos ilustres maestros que rigen los destinos de la enseñanza primaria. En el Magisterio ha renacido la ilusión...*

Era diáfano para toda a profesión que cambiaría a situación do profesorado e das escolas do estado. Consideran que asistirán ao Congreso de la Federación Internacional de Asociaciones de Maestros que se celebraría en Belgrado nese ano 1936. Pretendían publicar unha "Revista pedagógica" *(El Magisterio nacional, Madrid, 21 de abril de 1936, Año XIII - segunda época, nº 1.666).*

En todo este proceso, Franco non é máis que un capítulo repetido da eterna historia entre "malos" que pretenden cambiar a España e os "bos" que sabiamente conseguen facela voltar ó que lle

é propio, ou sexa, ao tradicional. Os golpistas están a falar sempre de "restablecer" o que era normal e habitual en España (*Navarro Sandalinas, 1990, pp. 62-63*).

**Estructura represiva da depuración no Maxisterio**

O franquismo supón o retorno á España do século XVII, ignorando e desprezando todo o conseguido nos séculos XVIII e XIX e no primeiro tercio do XX. Así foi declarado e instaurado polos golpistas e despois polos tecnócratas que lles sucederon. A Igrexa acaparou todo o control do ensino.

A educación tiña moitas eivas ata a chegada da IIª República onde se lle intentou dar solución: non había escolas suficientes, non había mestres para ocupalas, porque non tiña un soldo digno polo que os substituían persoas que case non sabían ler e escribir. Todas as apartacións pedagóxicas, todos os intercambios con Europa, todas as loitas desde a universidade por parte de intelectuais ou republicanos, todas foron perseguidas. O novo estado precisaba aniquilar a peza clave de esa "contaminación" ideolóxica nos adultos e nas futuras xeracións.

Os procesos de depuración do profesorado en Galicia enmarcaranse na Lei de Responsabilidades Políticas de 1939; creáronse múltiples institucións para perseguir, sancionar e executar as purgas, as depuracións. Os contidos e os métodos retornaron á época dos grandes persoeiros e pedagogos da España imperial, dos relixiosos, opostos aos que eles consideraban ateos, materialistas e republicanos.

No 1959, veintitrés anos despois do golpe de estado, xa unha orde indultaba certas condenas (Morente Valero, 1997, p. 216). En 1966 (o 10 de novembro) un decreto indicaba a "extinción definitiva e responsabilidades políticas" e se indultaban as penas aínda non cumplidas. Por exemplo o Rector de Compostela, en Galicia, indica que el xa tiña feito un listado detallado dos "subversivos" antes do golpe (Claret, J.).

O BOJDNE (Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional) do 21 de agosto de 1936 impoñían as bases ideolóxicas do estado novo, fundamentado na represión e a depuración. Simultaneamente derogaba as leis republicanas. Primeiro son os rectores (circular do Rectorado de 29 de setembro de 1936) os que informan sobre a conducta profesional e privada do profesorado, é dicir políticas. A orde de 16 de setembro de 1936 suprime a coeducación educativa e depura aos bibliotecarios e a da semana anterior, o 4 de setembro de 1936 suprimirá os libros de texto e os contidos, para impoñer os novos contidos coa orde de 20 de setembro de 1938. A

circular de 7 de decembro de 1936 crea a penalización xeralizada porque propón a separación definitiva dos que pretenceran aos partidos republicanos. Pero tamén valía o simple rumor das súas afiliacións ás organizacións da Frente Popular.

O decreto clave da depuración do Maxisterio é o decreto nº 66 de 8 de novmebro de 1936. Será o instrumento depurador contra o que terán que argumentar e aportar provas, porque "todo o mundo é culpable mentres non demostre o contrario, aínda que demostre o contrario, e... en dez días". Os seus instigadores son Pemán, Pemartín, Romualdo de Toledo, Ibáñez Martín, entre outros.

O Decreto 8 de novembro de 1936 instaura as Comisións Provinciais coa circular que o desenvolve publicada no BOE do 11 de febreiro de 1937. No seu articulado destacan aos "malos pedagogos", cando a realidade era que perseguían actividades públicas, políticas. As conductas privadas podían servir para inculpar a alguén que lles interese. Eran tempos en que se fixo famosa a frase de *¿Quién es masón? Quien me precede en el escalafón.* En moitas ocasións só eran loitas por conseguir unha praza de mestre nun pobo, nunha cidade; ou eran por disputas de outra índole, como podía ser a perda da función educativa do cura párroco naquela sociedade agraria e rural.

As comisións provinciais aplican o Decreto 66 e todo se resume en "separación definitiva". De aí que mesmo desde o estado franquista se lle chame a atención ás comisións de Coruña e Pontevedra. No caso de Lugo é desde o centralismo que se incrementan as sancións.

A Comisión Provincial da Coruña a compoñen cinco persoas e teñen grandes problemas económicos para manter as reunións, porque constantemente se fai constar en acta a non asistencia de dous dos seus componentes de Ferrol por falta de recursos de locomoción. Entre setembro e novembro de de 1938 toman a decisión de non trasladarse á Coruña os dous integrantes de Ferrol, Montenegro e Chaos.

Tamén é unha comisión na que existen certas diferencias entre os seus componentes, indicándoo constantemente cos votos particulares (no 20% aproximadamente). Pero a comisión atense á lexislación do BOJDNE e é estricta na súa aplicación, por tanto, as propostas da Comisión provincial sempre son de maior dureza que as impostas pola JTE (Junta Técnica de Enseñanza). Porque ademais temos que engadir que calquera dos trámites entre cada unha destas instancias é dun ano. En consecuencia, un mestre sancionado polo Rector ou o gobernador militar cunha sanción mínima pode estar esperando como mínimo un ano e estar desprazado da escola que lle pertencía. É de destacar a lentitude do proceso para

calquera das comisións provinciais que se podía alongar mesmo ata 6 anos ou 15, ou mesmo 20 anos.

A Comisión provincial de Lugo amosouse como a máis inqueritiva, a máis intromisora na vida persoal, a que fiscalizou cada un dos aspectos de cada un dos mestres/as. Por tanto estase a establecer un sistema de "chivatazo" e de inxusticias aínda maiores. Quizais porque é unha provincia con maior número de escolas rurais e por tanto o coñecemento exhaustivo de cada un dos docentes é maior. En calquera caso, a comisión articulou un exhaustivo e fiscalizador cuestionario que era detalladamente cumprimentado.

Nesta comisión todo era acordado por unanimidade e a súa dureza tamén era presidida polos cargos imputados polo gobernador militar da provincia; mestres que na Coruña incidía o informe de cargos do Rector.

Nesa minuciosidade destaca que se indique se está casado e se os fillos están bautizados e se perteneceu a algunha loxia masónica. En calquera destas preguntas indícasenos que a orientación da Igrexa está presente no cuestionario.

A Comisión provincial de Ourense non redacta un cuestionario tan detallado como o de Lugo pero si dictaminan coa dureza esixida na lexislación superior. Temos que indicar que detectamos varios casos nos que non se indica se está desaparecido ou se está escapado ou exiliado.

A Comisión provincial de Pontevedra elabora un cuestionario parecido ó da Coruña, máis apropiado para estas provincias con núcleos de poboación máis numerosos e onde o anonimato é maior. Os informes da Falanxe xa sempre distinguiran a esta provincia pola súa rebeldía e que continuarán indicando ata chegados anos setenta. Mesmo foi advertida da súa severidade e desproporción nos dictámenes, por un erróneo criterio de axuste á legalidade creada. Así se indica con claridade no expediente de *Sergio Arroyo Josue*, *na escola de Riomayor de Sta. Cristina, Vilaboa-Pontevedra*: *La Comisión de Pontevedra, se viene acreditando en todo momento, por un criterio de rigurosidad y celo extremado.* Nesta provincia persoeiros como Filgueira Valverde teñen unha actuación moi controvertida, como en Ferrol os catedráticos Montenegro e Torrente Ballester.

As actuacións golpistas e a lexislación posterior impuxeron unha lei retroactiva, pero o máis grave foi que só tiñan dez días para contestar a acusacións anónimas de persoas estreitamente ligadas ao novo estado, ligadas aos poderes fácticos de cada pobo. Todo o profesorado foi expedientado. Moitos dos que foron confirmados no seu cargo certificáronllo moi tarde, no 1938 ou no 1939. Calquera pequena acusación servía para ter un expediente rodan-

do polos despachos ata 1939, 1940 ou 1941, ou mesmo 1948, 1958, 1962, 1966 ou máis tarde. A lexislación mesmo era aplicada para que a simple publicación nos xornais servise de terror social, de prevención, de depuración. A mestra Teresa Seoane Voado, en Moeche, é a unha das que lle escribiron este comentario na súa resolución de expediente, cando non fixera nada de subversivo, senón que era tradicional e de dereitas. Pero a maior inxustiza foi a prolongación no tempo de expedientes sen pechar ou sen aceptar a súa revisión.

Todas as dictaduras se fundamentan no terror, no medo inxustificado e irracional, a través de asasenitos nun primeiro momento. A Depuración do Maxisterio foi inxusta por ser ilegal (golpista), retroactiva (contra funcionarios que aplicaron leis democráticas), punitiva e preventiva. A inxustiza ampliábase co letargo dos expedientes sen resolver, sen darlles unha resolución. Partíase duns acusadores que eran o Alcalde, o cura e un veciño (pai de familia). En moitos casos o informe que cubría o pai era tamén o do cura, coa mesma letra. En moitos casos tamén os párrocos eran capaces de informar negativamente no primeiro escrito e, por variadas razóns, emitían un segundo en sentido totalmente oposto. Esta conducta habitual foi censurada duramente desde os superiores, calificando a Galicia de lugar de caciquismo extremo que empañaba a imaxe do novo estado.

A maior inxustiza era que a maioría dos mestres nunca tiveran faltas no seu expediente, nin tiveran sancións por razóns profesionais en décadas anteriores con réximes máis liberais, máis conservadores ou máis "avanzados", "modernos" ou "izquierdistas". Pero co franquismo todo o profesorado terían un manchón no expediente. Todo o profesorado tiña que padecer un "vía crucis" para asegurar unha ideoloxía e práctica reaccionaria.

Coa nova lexislación da depuración, viña dada pola dislocación dos párrocos nas súas funcións sociais. Os curas ocupaban a función de mestre en moitas aldeas e co envío polo Estado do mestre se establecían certos récelos.

Pensaban que o maxisterio da época da República era rebelde, conseguira politizarse e ser máis activo, especialmente desde as eleccións de febreiro de 1936. Por iso Ibáñez Martín dixo no 1941:

*Yo tengo el deber y el dolor de afirmar desde aquí que un crecidísimo tanto por ciento del Profesorado español era afín –en temperamento, en formación intelectual, en vocación política y en espíritu– a aquel mismo sistema de gobierno que sumio a nuestra Patria en una ruína jamás imaginable. (Revista Nacional de Educación, nº1, enero de 1941).*

No 1942 tamén recalcou:

*... extraordinaria labor de captación la que en los Maestros hizo la República... Cuerpo el más perversamente elegido por los enemigos de España para que preparara las nuevas generaciones, que la llevarían a la desolación y a la ruína. (Escuela Española,* 1942, nº 8*).*

A depuración do Maxisterio en Galicia é máis tráxica se cabe, porque antes do 18 de xullo de 1936 o Rector tiña elaborado listados e comentarios sobre cada un dos profesionais do ensino. As comisións provinciais perviviron desde novembro de 1936 ata 1944, pero dezaseis anos despois os procesos de revisión e de resolución para moitos expedientados se extenderon ata os anos 50 e 60 e, os menos, ata os 70. A depuración tórnase algo benévola coa Orde Ministerial de 24 de decembro de 1952 coa supresión de "*sancións de carácter* accesorio e leven cinco anos de servicio activo e sen nota desfavorable" e "*serán canceladas de oficio por las distintas Direcciones Generales las notas correspondientes que figuren en los expedientes de dichos funcionarios.*" No segundo punto indicaba que podían participar no concurso de traslados os que levaran dous anos de servicio activo desde a readmisión e estiveran fóra da provincia. Ata 1961 permanece o Juzgado Superior de Revisiónes que sustiuíra á Oficina Técnico-Administrativa de Depuración (creada para homoxeneixar a depuración coa orde de 11 de marzo de 1938), desaparecida no 9 de febreiro de 1944, e sustitúe tamén á súa vez, á Comisión Superior Dictaminadora (orde de 19 de marzo de 1939) e que se suprimira no xaneiro de 1942. A Orde de 18 de marzo de 1939 impoñía a depuración de todos mesmo os colaboradores franquistas. No 1944 se suprimen todas as comisións depuradoras. Coa orde de 17 de febreiro de 1937 se favorecían as supresións temporais e as xubilacións forzosas co mínimo a percibir. Os concellos podían reclamar a paralización do traslado dos mestres recurrindo á Orde de 18 de xaneiro de 1938 (BOE do 21 xaneiro de 1938).

A composición de cada unha das comisións era de cinco persoas e habitualmente o director do centro de Bachelerato ou Instituto da provincia era o presidente; o lugar de reunión tamén era o propio instituto. As catro comisións que depuraban en Galicia tiñan rasgos peculiares. Así a de Pontevedra e Coruña exerceron un traballo moi duro contra os mestres e por iso foron advertidos reiteradamente da dureza, do caciquismo e da inconsistencia das acusacións (debido ás poucas provas que se adxuntaban).

Porque aos mestres se lles aplicaba un correctivo preventivo e retroactivo, cando a maioría seguiran fidelmente todas as legali-

dades propias de cada unha das épocas políticas das primeiras décadas do século XX. De aí os desterros a pequenas aldeas dentro ou fóra da provincia, mesmo fóra de Galicia, durante máis de 15 anos, ata que con Ruiz Jiménez, nos anos 50, se reduciron levemente as condeas. A "Oficina" de depuracións non se disolve ata 1944. Explícao ben Navarro (1990, páx. 91).

Todo esta depuración do maxisterio hai que entendelo como a filosofía do novo estado golpista. O imperialismo do franquismo é o propio dos reaccionarios: a identificación de nación con tradición. Podemos comparar os cuestionarios escolares de 1921 e de 1938 para entendelo no apartado de Historia de España.

As primeiras disposicións de depuración son de Pemán (BOE do 10 de decembro de 1936), como presidente da Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica del Estado:

*... El carácter de la depuración que hoy se persigue no es solo punitivo, sino también preventivo. Es necesario garantizar a los españoles que con las armas en la mano y sin regateos de sacrificios... salvan la causa de la civilización... que no se volverá a tolerar... a los envenenadores del alma popular... (es su función) proponer la separación inexorable de sus funciones magistrales de cuantos, directa o indirectamente, han contribuído a sostener y propagar a los partidos, de ideario e instituciones del llamado "Frente Popular". Los individuos que integran esas hordas revolucionarias... son sencillamente los hijos espirituales de catedráticos y profesores que a través de Instituciones como la llamada "Institución Libre de Enseñanza" forjaron generaciones incrédulas y anárquicas. Si se quiere hacer fructífera la sangre de nuestros mártires es preciso combatir resueltamente el sistema seguido desde hace más de un siglo de honrar y enaltecer a los inspiradores del del mal, mientras se reservaban los castigos para las masas víctimas de sus engaños.*

Como indicaban as instancias superiores: *...caciques marrulleros y sagaces politiquillos de que tan pródiga fué siempre esta simpática Galicia" (expediente de Julio Abad Pradilla, na mixta de Irixoa)* expedientado por ser *"partidario del Estatuto Gallego y proyectaba al virrey de Galicia en ciernes, Casares Quiroga."*. Este mestre reciclarase como alférez provisional.

No 1944, no expediente de *Luis Álvarez Martínez, en Chaus de Limia, Lobera, Ourense* a superioridade indica: *Se trata de un típico expediente de las provincias gallegas plagado de contradicciones radicais y abasolutamene desconcertante. Contiene informes de numerosos párrocs de la comarca según algunos de los cuales el Sr. Álvarez era ateo, enseñaba el comunismo en la escuela y otras inmoralidades, al paso que otros párrocos afirman que cumplía sus deberes... En sentido político las contradic-*

*ciones son igualmente marcadas.* No 1942, *Fernando Álvarez Rodríguez, en Espadañedo-Ourense*, sufre tamén a inxustiza dos informantes e así os depuradores indican: *...no cabe otra conclusión que la de juzgar, una vez mas, con la maior dureza, la ligereza de algunos informantes, indignos por su falta de recto criterio de la misión de alta confianza que el Estado ha puesto en sus manos... esta Comisión Superior que no puede ni debe dejarse arrastrar por la ligereza de criterio de los citados informantes.*

Porque as acusacións eran rumores, non había que probalas, non había careos. Así o indica en 1938 a Comisión Provincial de Ourense, para o mestre de *Regueiro-Boborás, Longinos Rdz. De la Iglesia*: *...Considerando que, aunque no se estimen suficientemente probados los cargos de conducta moral avanzadísima y abandono de los deberes religiosos, se halla por los anteriores incurso en el caso 31 de la Circular de 1936.* Non tiña delictos de sangue nin parecidos.

**A débil resposta: recursos e revisións**

O aparato depurador foi lexislado: ata o 1961 permanece o Juzgado Superior de Revisiones que sustituíra á Oficina Técnico-Administrativa de Depuración (creada para homoxeneixar a depuración coa orde de 11 de marzo de 1938), desaparecida no 9 de febreiro de 1944; esta sustitúe tamén á súa vez, á Comisión Superior Dictaminadora (orde de 19 de marzo de 1939) e que se suprimira no xaneiro de 1942.

Os depuradores tiñan que discriminar entre feitos e intencións, actuacións e simpatías, entre actividades realizadas ou simplemente rumores referidos a mestras e mestres. Os acusadores eran personalidades do réxime que se distinguían pola súa adhesión fanática ao réxime, pero tamén podían aceptar informes de persoas de "solvencia" ou falanxistas. En consecuencia, as defensas tiñan que rebatir o Artigo 66, con certificados da categoría destas autoridades. Aínda así o profesorado, os mestres e mestras adxuntaban adhesión e sinaturas de centos de pais de alunos e alunas, de comerciantes, certificados doutras personalidades diferentes ás que inquiría a Comisión provincial. O pobo non tiña poder, só certas persoas.

A maior parte parte do profesorado se queixaba amargamente de non coñecer aos seus acusadores, de agocharse no anonimato, de non poder manter un careo. No expediente de *Antonio Sánchez González, de Trasalva - Amoeiro - Ourense,* indica que non pode repetir a documentación por falta de recursos.

As sancións contra as mestras eran máis benignas que contra os homes, pero cos casos graves eran aínda máis contundentes e exemplificadores. A *mestra de Miño-2-nenas, María Vázquez Suárez*,

foi fusilada no 1938, por propagar o amor libre, polo enterro laico da súa nai, etc. O caso de *María Losada Estevez en Seadur-Laroco* que foi separada definitivamente e baixa do escalafón, por axudar a fuxidos, ser de UGT e ter bandeiras socialistas. Poucas son as mestras paseadas ou fusiladas pero temos dous casos espeluznantes: a mestra de Coruña Mercedes Romero Abella de tan só 23 anos paseada na Ponte da Castellana-Aranga (Coruña), que era de Cee; e a mestra de Esteiro-Muros, *Carmen Libertad Alonso Puente* ("*se aumento el nombre con Libertad*"); e moitas máis castigadas rigurosamente: *Casal Meijide, en Muxía-nenas*, por proclamar o Amor Libre; *María Membiela Rdz., en Baño-Muros*, por ensinar a Internacional. Ou como lle aconteceu a *Teresa Seoane Boado, en Moeche Considerando que algunos casos han sido resueltos por la Superioridad con la simple sanción moral consistente en la publicidad del nombre del interesado como sancionado*:.., que foi confirmada no cargo o 14 de xaneiro do 1940 (por tanto case que catro anos). Porque a depuración era preventiva e punitiva.

As sancións no rural tiñan máis influencia dos párrocos, nas cidades as inculpacións diluíanse ou basabanse en cargos políticos ou en feitos máis fundamentados. No rural calquera simpatía, calquera comentario privado servía para relacionar a unha persoa con activiades revolucionarias e ideoloxías "ilegais". O caso de *Carlos Fuentes Pérez, mestre en Mesía-Coruña no inculcar... debido respeto... a las instituciones básicas de la civilización* que é castigado no 41 con dous anos fóra da provincia. Calquera rumor valía, case todas eran acusacións infundadas, como no caso de Arsenio Díaz Gómer, Ourol-Viveiro, que se queixa de non ter careos cos acusadores, que se queixa do seu anonimato e impunidade *Parece ser, se dice y se cree...* (que é confirmado na súa escola no 1940). Aínda que todos o profesorado protesta e desde Madrid se lamentan e ameazan, pero a explicitación do caciquismo vémolo no expediente de *Fernando Arca Fdz., en Herbón-Padrón "es una represalia organizada desde abajo por quienes desconocen el estilo nuevo de nuestra Patria"*, unha carta escrita por un soldado que fora en primeira liña do frente, queixándose ao ministro, no 1942. Unha orde de 1940 indicaba que os informes das grandes cidades eran imprecisos e advertía da problemática.

A superioridade daba instuccións claras contra os abusos, pero ao amigo de Castelao e de Florencio Figueira, *Martín Gómez Rdz., de Rianxo*, non lle serviu ese apoio moral: *el criterio punitivo no debe ampliarse nunca sino más bien restringirse a favor del acusado.*

A maioría do profesorado tiveron que esperar moitos anos para conseguir a resolución definitiva aos seus expedientes que seguían nos depachos sen ser atendidos. Un dos casos máis chama-

tivos é o de *Marcelino Lago Palmeiro, en Piñeiros*, tiña só 3 cargos pero a resolución non lle chegou ata 1962! *Juan Romero Muñoz, exp. 18.009*, na provincia de Ourense conseguiu que se lle revisara o seu expediente no 1966. Outros casos como o de *Juan Bascoy de Mera de Arriba, en Ortigueira*, a quen lle deixan voltar a impartir clases no 1958 pero castigado dous anos en Oviedo. *Mª Benita Gallego Varela en Moneixas, Lalín*, foi confirmada no cargo pero en xuño de 1948, once anos de espera, cando non tiña acusacións fundadas e un cento e sinaturas de pais. O mesmo caso para outra muller, *A. Higinia Fraiz Villanueva, en Bandeira*, tamén con moitísimas sinturas de pais que a apoiaban, pero xa sabemos que o pobo non tiña nin voz nin voto. Como homes do mesmo concello de Lalín, *Celso Justo Rivas, en Guillar-nº 2, Rodeiro*, no 1944 e *Sindo Cuñarro Rdz., en Villatuje,* confirmado tarde, no 1942. *Manuel Ameijeiras Picallo, na escola de Souto-2ª, na Estrada* obtén a resolución, da separación definitiva, no decembro de 1942. Xustamente a confusión dos apelidos levou a erro durante moitos anos máis á superioridade depurativa que condenaba a *Ameijeiras Cerviño* de Cerdedo en Pontevedra.

Pero lembremos que o máis grave sucedeu cos mestres paseados ou fusilados, como no caso de *Víctor Trabazo Serapio, da escola de Xil en Meaño* que na portada da resolución de 24 de abril de 1940 decía "Sepración definitiva del Servicio e inhabilitación para cargos directivos y de confianza", cando era claro que nunha nota escrita a man do expediente indicaba que *"fue hallado muerto"*. É evidente que quería maquillar os asasinatos, os paseos. Pero os cargos non eran de sangue, só que *"envenenó la Isla de Arosa dando lugar a los sucesos ocurridos en octubre de 1934"* e *"Infundía a los niños sentimientos soviéticos y disolventes"*, tamén era secretario do Centro socialista, apoderado e de FETE. Outros moitos non poden nin defenderse desde o frente, en primeira liña, ou desde os campos de concentración como o Lazareto de S. Simón, como no caso do *mestre de Cerdedo, Pontevedra, Francisco Varela Buela*, que ten que utilizar para os descargos á súa muller Dolores Caballero. Desde o mesmo Lazareto escribía desesperado *Estanislao Víctor Torres y Pérez, no pósito de Vilalonga en Sanxenxo*, porque decía que pertenecía a FETE e Izquierda Republicana porque eran legais, que non lle podían aplicar leis retroactivas. Noutros casos como os fusilamentos tras ser xulgados en Consello de Guerra si que o explicitaban, como no caso de *Apolinar Torres López, de Vigo centro*. Mestras como *Ana Leiro Alonso, mestra en Corcubión-nenas*, a pesar de ser de dereita e cotizar a Falange, ser de Acción Católica, etc., sufre a depuración ata que o 31 de decembro de 1941 é confirmada no cargo e así lle indican *No obstante esto fue sancionada... ..., debido, sin duda, a una explicable severidad en el primero período de la Guerra de liberación, que no sería hoy*

*justificable.* Lembremos que o primeiro paso da depuración foi a de dar morte a moitos mestres, pero a outros querían enterralos vivos na cadea, como no caso do mestre de S. Roman de Villestrofe-Cervo, que o condearon con reclusión por 20 anos.

Un caso próximo e oportuno para este Congreso, ubicado en Narón, é o da *mestra do Ponto, Emilia Cubeiro Castro*, solteira e de 24 anos. Comeza os seus descargos dicindo: *He leido con verdadera pena el escrito, que la Comisión Depuradora del Magisterio me ha dirigido,en el que se me imputan graves acusaciones... Y esto es para mí tanto más doloroso, cuanto que por vez primera me encuentro sometida a un expediente,a los dos años de haber visto aprobada por el Inspector de la Zona mi labor escolar,...*

Continúa *Sobre todo me atemoriza pensar, cuanto más medito en los cargos que se me hacen, en qué clase de medios he de apoyarme para defender mi honradez profesional y mi conducta de mujer cristiana,..."* porque como sinala nos medios rurais especialmente *"...en donde la incomprensión, por una parte, y por otra, las incidencias propias de nuestra profesión hacen víctima al Maestro de intrigas y rencores,por nimiedades, muchas veces increíbles.* A continuación ten que indicar como desenvolve o seu traballo docente, que é espectacular montan reportaxes con fotos e estampas, sobre diferentes temas, como por exemplo sobre as catro provincias galegas. Respecto da súa vida persoal e relixiosa, na escola e na súa vida indica que a lexislación lle obrigaba a non impartir relixión no horario, pero que consultou co mestre de Xubia e lle deu unha estratexia *...para neutralizar los efectos del laicismo en la Escuela,era, tener una actitud de benevolencia con los sentimientos religiosos,y esto se conseguía excitando hábilmente a los niños que sean católicos...*

O mestre de Narón, do *Alto do Castaño, Antonio Álvaro Juan Francisco Vázquez Yáñez*, traballara no colexio Masdías entre o 1924-27 e en Marinería do 1927-34, pertencía á Asociación de Mestres Privados con Masdías e Rapariz, adxuntou certificados dos dous... pero a condea foi durísima, por pertencer a FETE.

Pero o caso de defensa mellor articulada e presentada foi o de *Antonio Moure Baños, de Bouzas-Vigo*, que titula os descargos como *Album de documentos y pruebas indestructibles de la absoluta falsedad de todos los cargos formulados a este Maestro.* Entre as múltiples actividades didácticas e sociais, mesmo deportivas, que promoveu estaba a do Proxecto de edificio para Bouzas da Escola de Pesca (1935) e Observatorio, Acuarium, etc. O seu berro desesperado no final dos descargos dicía *¡Responsabilidad para los falsos informadores en nombre de la nueva España!*

*Diego González, na Coruña*, defendeuse con argumentos "chulescos ou pedantes". *Jesús Gustavo Díaz Sánchez en Feáns, Coruña*,

director da "Vanguardia Pedagógica", aplica un método máis virtuoso: non é irrelixioso porque na Cartilla militar di que é de Religión Católica. Ou *Primitivo Arán Trillo, na escola de Grandal, Vilamaior* (despois en Ordes), acusado de *afiliado a sociedade agraria* e *de permitir que los niños levantaran las faldas a las niñas*, que di: *Admitamos que yo fuese un degenerado, que lo fuesen mis niños. Los padres no lo denunciaron*. Mesmo tivo que indicar que a súa sogra e esposa confeccionaban secretamente camisas para Falange. Era un mestre normal que promovía a construcción de xardíns polo propios nenos e charqueiras para estudialas, pero que sufrió hasta 1942, en que lle rebaixaron a pena máxima, a separación definitiva. *Ramón Niebla Pego, en Recemel-As Somozas* apela a: *Si me trasladan de escuela crearán un divorcio y eso va en contra de las Bases del Nuevo Estado*, porque a familia lle quedaría lonxe.

Coas mestras que non tivesen unha conducta moral provocativa socialmente desde a óptica nacional-católica, simplemente eran castigadas cun mes de sanción económica ou coa simple publicación do seu nome nos xornais e no BOE. Pero cos homes a conducta política, a conducta ideolóxica e profesional-pedagóxica era castigada duramente.

Unha acusación bastante común contra as mulleres era que cantasen a Internacional coas nenas. No *expediente de Ana Leiro Alonso, Corcubión-nenas*, a pesar de cotizar para Falange e pertencer a Acción Católica de Corcubión, aínda no 24 de novembro de 1941, está esperando a revisión do seu expediente; un mes máis tarde, o 31de decembro de 1941 é confirmada no cargo ao non ter en conta un único informe desfavorable, o da garda civil, en contradicción co resto. Nestes casos ás veces indicaban que fora un erro administrativo, pero só nalgún caso. Outras mestras eran acusadas de *declararse abertamente a favor do "amor libre"* ou que vivisen en *concubinato*, ou *sen bautizar aos fillos*, ou *que vivisen sen casar pola Igrexa* (*exp. Mercedes Piñeiro Abad, Seavia-Coristanco-Coruña*, vive con un home e logo casa con el polo civil). Outra mestra acusada de fomentar e vivir no amor libre foi a *mestra de Campo Lameiro, Jesusa Castro Barreiro*.

Unha constante obsesión contra as mulleres e que non perdoaban era que *bordasen* bandeiras comunistas ou republicanas. No *exepediente 3.822, María Encarnación Álvarez Besteiro, en S. Salvador de Bublal, Carballedo- Lugo: 1ºcargo: que su profesión cumple mal. 2º cargo: que no iba a misa. 3º: que bordó una bandera comunista, Lugo 24 de xuño de 1937*. A orde de acusacións tiña o seu sentido. As cuestións políticas e relixiosas eran determinantes para o grao de condea.

Os Boletíns Oficiais da Provincia aínda no 1941 están cheos de resolucións con separacións definitivas como no BOP de

Pontevedra, nº 66, venres 21 de marzo de 1941, para *Luís Pascual Villegas, de Vigo-Arenal* e *Jesús Bernárdez García, en Bugarín-Prado-Ponteareas*.

O pliego de cargos había que contestalo en dez días. Moitos tiveron que defenderse ante o Rector, ante o gobernador militar, ante a inspección, ante a comisión provincial e ante o Juez Superior de Revisiones. Nese proceso o profesorado ía aportando documentos que ano tras ano indicaban a "reciclaxe" á nova ideoloxía. Uns pagaron coa vida indo ó frente a primeira liña, quer como voluntarios, quer porque lles tocaba pola súa quinta. Outros tiveron que incorporarse á estructura falanxista para facer méritos máis rápido. Outros mesmo tiveron que ir ás lexións internacionais. Os menos recurriron a notarios e a avogados. Moitos se defendían só con sinaturas dos pais, nais e veciños.

A maioría do profesorado foi moi intelixente en coller os cargos que se lle imputaban e chamar á atención das comisións da inxustiza que supoñía ter acusadores anónimos e sen probas documentais. O mestre *Diego González na Coruña* é un exemplo paradigmático de "defensa chulesca", de coñecer ben os obxectivos da depuración, unha depuración política e ideolóxica e non doutro tipo, que xa explicitei ao comezo. Mesmo lles daban a razón en moitas ocasións os organismos superiores contra as comisións provinciais, pero demasiado tarde claro está.

O tema da reposición do crucifixo na escola foi o obxecto clave para enteder de que ideoloxía era o mestre. Por tanto os que querían demostrar que eran acérrimos do réxime escribían e certificaban feitos como os citados por *Antonia Mondelo Castro, en Cambre,* acusada de ser rusa, etc.: *Que ha sido la tercera de las Maestras de la provincia que han entronizado el Crucifijo en la Escuela y con la máxima solemnidad...y también fue de las primeras en izar la bandera durante las horas de clase.* Tamén a *mestra Carmen Iglesias Vázquez en Trasanquelos-Cesures* ten que certificar que participou activamente na reposición do crucifixo, porque era unha das ordes.

Outra liña argumental era utilizar as mesmas palabras da acusación para desmontala con explicacións que supoñía unha afecta adhesión ao novo réxime. Así dase o caso de moitas mestras e mestres que dicían que impartían clases nunha escola laica de indianos porque o párroco e eles mesmo entendían que podían entorpecer ou anular as posicións izquierdistas destas escolas, como no caso dunha mestra na *escola laica "La Aurora del Porvenir" de Tomiño, Pilar Llorens Formoso* ou do mestre *Felipe Carnicer López (en Silva de Abajo, Coruña, antes no pósito de Cangas, Mañón, Viveiro) nos pósitos e na escola laica de Mañón*). Felipe Carnicer mesmo ten que explicar como el foi o creador dos pósitos marítimos coa filosofía de

loitar contra o marxismo e o anarquismo que se estaba a promocionar nas vilas mariñeiras e obreiras. Así de directo o ten que explicar aos seus depuradores

*He de hacer constar que, –sin duda por omisión involuntaria de esa Comisión Depuradora– ... que soy Maestro de Orientación Marítima y Pesquera ... Los Pósitos Marítimos,entidades estatales,creadas por la Dictadura para contrarrestar el avance social-marxista del proletariado por una parte,y la explotación del capitalismo por otra,han tenido siempre como enemigos a éstos,por considerar a dichas instituciones eminentemente comunistas, y, contrariamente a aquellos,porque veían en esta santa obra un refugio de "esquiroles" y de contrarrevolucionarios (doctº 66). En 1934 se les llamaba ya fascistas, según puede verse en el documento 66 citado. ...El Sr. Saralegui, en vista de mis ejercicios en dichos cursillos de intenso trabajo,me aconsejó solicitase Cangas,por cuanto precisaba de un hombre como yo para poder redimir al puerto mas pescadores de España de la explotación e ignorancia en que estaba sumido. Del mismo modo que... Mussolini comprendió claramente que el éxito delFascismo estriba en redimir a aquellas masas y volverlas al cauce religioso y patriótico..." mi ideal era ese; acompañando de palabras y obras, procuarando imitar y secundar a tan gran "conductor", orientado y guiando a las gentes de Cangas por la senda de la razón, de la justicia social, que hoy, lo mismo que entonces nos está encomendada (No en vano era mi amigo en Cagas el Cónsul italiano en Vigo,con cuyas propagandas fascistas coincidía mi labor de Maestro de Orientación Marítima y Asesor General del Pósito.*

O mesmo ocorría coa participación de moitos mestres nas sociedades agrarias que se sementaron desde principios de século e que non eran das promovidas polos centros católicos. Así eran secretarios das asociacións porque os demais eran analfabetos e llo pediran ou porque podían aproveitar para inflirtarse e delatar. Noutros expedientes os depurados se defenden con chulería ante as comisións, aceptando os cargos pero ao mesmo tempo indicando que se foron das organizacións cando estas se radicalizaron, ou sexa, a partir de febreiro do 36, que definitivamente mobilizou á dereita golpista e reaccionaria.

Como diciamos antes, o profesorado depurado recurría ás sinaturas dos pais, aos informes de inspección (moitos destes inspectores agora integraban as comisións provinciais de depuración), ás libretas dos seus alunados, ós diarios de aula, ás programacións, ós contidos curriculares, ós reglamentos das asociacións. Pero todo iso non lles servía de moito porque os informantes "legais" tiñan unha verdade incontestable. Só se fixaban se había grandes contradiccións entre informes.

As denuncias mesmo eran por ler un tipo de xornais determinados, por asistir a mitines, por mercar unha serie de libros, por non impartir relixión no horario escolar ou no currículo. As leis republicanas habían que combatilas e incumplilas. A depuración franquista é retroactiva, aínda que sexas funcionario.

Os depurados esixían xustiza como funcionarios porque non se lles podía acusar retroactivamente, posto que por lei estaban obrigados a cumprir a normativa republicana, ou antes coa anterior. Así os cantos, os símbolos obrigados republicanos se convertían en cargo. A asistencia a reunións pedagóxicas, a congresos, escribir en periódicos... Todo era considerado como "maestro avanzado en ideas". Sempre estaba latente que a tradición era incompatible coa renovación, con ir cos novos tempos.

Nas comisións como a de Lugo ou Ourense fixábanse en detalles moi precisos, porque na vida rural era moi "indecente" non bautizar ós fillos ou casar polo civil. Na legalidade republicana mercar libros ou pedir libros ás Misións Pedagóxicas era fundamental para posuír unha biblioteca. Agora iso convertíase nunha acusación por ser libros subversivos.

Pero a acusación que máis envenenava ás comisións era a pertenencia a algún sindicato republicano como a FETE na provincia da Coruña ou de Pontevedra ou á ATEO en Ourense. Na provincia da Coruña, e nos mestres homes, supoñía que a comisión provincial propuxese a "separación definitiva". Pero as instancias superiores ao longo dos anos seguintes indicaban que era unha dureza extrema a que impartían as comisións, como a de Coruña ou Pontevedra, pois na maioría dos casos non se comprovaba que número de afiliación tiña ou se estaba en activo no último ano, 1936, o máis conflictivo despois do 1934. Outra acusación que nun principio se considerou como moi grave foi a afiliación a partidos políticos incluso aos moderados, mesmo aos monárquicos e católicos.

Evidentemente, segundos os criterios dos golpistas, non se sal vaban da cadea, do paseo ou do fusilamento aqueles que fosen alcaldes, concelleiros, interventores ou apoderados de partidos políticos especialmente do partido socialista, comunista ou anarquistas. Os galeguistas tamén eran inculpados con moita facilidade, pero ao mesmo tempo tamén moitos dos próximos á Igrexa conseguiron ser respetados e mesmo colaboraron activamente co novo réxime.

As sancións pretendían exemplificar, introducían o medo e o terror fundamentándose na irracionalidade. O proceso mesmamente era kafkiano. Moitas familias perderon o seu patrimonio e a súa dignidade social, moitos quedaron a deber favores a poderosos personaxes falanxistas. A maioría dos sancionados gravemente foron deportados fóra de Galicia ou lonxe dentro da mesma

provincia. As súas familias solicitaban que para consolidar o sacramento do matrimonio deberían estar xuntos, a parte de provocar a ruína económica da familia.

O galeguismo dalgúns dos depurados foi un dos temas máis utilizados como acusación, pois un mestre se falaba ou escribía en galego, se explicaba moitas leccións sobre contidos de Galicia, era un dos argumentos para incriminalo; se saían ao entorno, se non estaban moitas horas cos libros na escola tamén era considerado unha pérdida de tempo, porque o importante eran as actividades de operacións básicas e escritura, repetitivas e memorísticas.

Común a todas as comisións provinciais é a mentira e a ocultación nos dictámenes de docentes paseados ou desaparecidos. Aplícaselles o artigo 171 (*Abandono do seu posto*). O decreto 66 tiña unha Orde que a desenvolve que indicaba que se debía seguir o expediente *"como si se hubiese escuchado al interesado"*. Esa terminoloxía falseadora e cínica tamén é utilizada polas Comisións superiores en rango. O caso de *Ángel L. Romero Vázquez, en Guitiriz, Trasparga-Lugo*, onde din o 28-10-37 *Se ignora su paradero y se dice que se ha suicidado*. O mesmo lle ocorre a varios mestres de Cangas: Víctor Sánchez Martil no pósito de Coiro, Cangas, Sobreseido por fallecimiento. De *Vicente Sáez Ruiz* di: *Non contesta,... ..., detido en Gabaldón como complicado en el Movimiento,...* En consecuencia poderíamos indicar que tiñan circulares internas nas que sempre se indicarían aspectos a redactar para casos que xudicialmente pudiesen esixir responsabilidades nun futuro.

A inxustiza para a maior parte do profesorado foi o cese nas súas escolas ou centros de ensino e a apertura dun expediente de depuración que se prolongou moitos anos no tempo, a maior parte non se resolveron ata 1942 e moitos outros ata 1949 ou mesmo ata aos anos 50 ou 60. O caso de *Elvira Engrobas Somoza, de Santiago Vega-Sarria*, que estivo dous anos na cadea e que no 1950 está na indixencia,... todo por asistir a un banquete. A dureza extrema contra as mulleres, só nos casos de política e de sexualidade.

Como indicou o Ministro de Educación no 1941 na primeira disposición de depuración, de Pemán (BOE do 10 de decembro de 1936), como presidente da Comisión de Cultura y Enseñanza de la Junta Técnica del Estado: *... El carácter de la depuración que hoy se persigue no es solo punitivo, sino también preventivo*. Así moitos mestres de dereitas non tiveron a confirmación na súa escola ata 1939, porque o interés de esta depuración estaba en gratificar aos máis exaltados franquistas cunha escola da súa preferencia e, por suposto, satisfacer todo tipo de pillaje e de caciquismo coas prazas do profesorado. *Joaquín Romero Míguez, en Rivero*, que fora alcalde con Primo de Rivera, no 1940 é enviado castigado fóra da provincia.

Gran parte do profesorado republicano tivo que pasar moitos anos nos campos de concentración como lle aconteceu a *Gumersindo Gustiasoro Ruiz de Azúa, na escola de Darbo*, que escribe os descargos desde o lazareto de S. Simón.

Co tempo parece que a penas que se impoñen son máis benévolas, por exemplo comparando o ano 1941 con respecto ao seguinte, pero son falsas teorías, porque a *Ramón Canosa Rdz.,* que estaba na *escola do Hospicio en Ferrol* é sancionado no 1941; *Emérito Álvarez Benito, en Gonzar-O Pino,*, é castigo no 1942 con traslado dous anos por asistir ao banquete na taberna Puentepunide no 1934.

O caso de "perversión didáctica" do profesor de *Melide, en Agrón, Manuel Rei Ferreiro (O Pino),* que é acusado de inspirarse nas "*doctrina pedagógicas de Voltaire y Rouseau*" é paradigmático para enteder como o franquismo está ancorado no século XVII e ignora o XVIII e o XIX. Deféndese correctamente e con intelixencia *"Para estos trabajos, –que tan solo me valían de métodos más o menos prácticos– no me hacía falta inspirarme en ningún gran Pedagogo y menos en Voltaire y Rouseau".* É inculpado pola colaboración co inspector Cuenca.

O mestre que estivera *en Sillobre-Fene* (e en *Muros e Ribeira)*, *Juan Emilio Álvarez*, era un mestre moi activo na didáctica e presentárase ó 2º Certame del Trabajo de Galicia, en Ferrol, cando estivera en Fene; mesmo solicitara un pósito marítimo o 30-4-39. Este foi acusado de múltiples cargos, pero non se valorou o seu labor docente e que nunca tivera unha sanción penal nin administrativa.

O expediente de *Bernardino Barreiro Rodríguez*, en *Sarreaus-Bande-Ourense (Leg. 561-9 Exp.4.909)* onde a mesma comisión se persona para informar, por exemplo para dicir que lía o "ABC" e o "Galicia", que non foi posible que *"hubiera proporcionado audiciones incovenientes de radio durante las vacaciones".* Estivo na cadea e o informante pensa que ao mestre lle falta carácter máis que ser izquierdista. Todo un erro do informante, a garda civil. Pero curiosamente son os párrocos os que máis informes negativos emiten.

Evidentemente os cargos políticos (apoderado, secretario de partidos como o socialista) e outros didácticos son os que levan a pasear a mestres *(Se dice que ha sido hallado muerto*) como o caso de *Víctor Trabazo Serapio*, na *escola de Gil en Meaño-Pontevedra.* Evidentemente os paseados e mortos se lles considera como vivos e o expediente segue en curso ao longo dos anos (artigo 171, Decreto 66), ata que chega a resolución definitiva *(separación definitiva y baja del escalafón*).

En certos casos só se acepta un informe negativo, entendendo que se non chegan os demais é silencio puede interpretarse así

como confirmación a lo dicho por el médico D. Fernando Varela. Este é o caso da *mestra de Narón, en Dormirón* (ao pé do concello actual), *Josefa Losada Vázquez*. Este mesmo informante indica que a escola e parroquia da Mourela en Neda está infectada de comunismo e non é o lugar apropiado para desprazar a esta mestra de Narón.

As acusación por pertenencia a sindicatos agrarios é común mesmo para mulleres. Neste caso hai moitos mestres (curiosamente tamén acusados de galeguistas) que recoñecen a súa participación activa na vida social das aldeas. Este é o caso do *mestre de Teis, Celso Núñez-Leg. 543-Exp 3414*, que participa na creación do Sindicato de Agricultores de Teis, de onde foron expulsados partidarios da ORGA e antes os socialistas, pero que el se mantivo dentro por esixencia dun cura para que o sindicato puidera *derivar hacia la izquierda, cayendo en manos de los extremistas.*

Esta razón de infiltrarse o permanecer en sociedades republicanas ou lugares extremistas é moi socorrida como argumentación, porque así poderían convertilos ao catolicismo ou espialos ou controrrestalos desde dentro. Por exemplo para outra mestra, *Pilar Llorens Formoso* domiciliada en Vigo *na escola laica de indianos de Aurora del Porvenir de Tomiño* en Pontevedra (dirixida por Antonio Alonso Ríos, que foi fusilado).

Os expedientes máis kafkianos e tráxico-cómicos son os aplicados a *Cándido López, mestre en Bayón*, e a *Mª del Carmen Fernández Reigada, en Puentearnelas-Vilanova de Arousa*, despois en Ouviña, Cambados. Esta acepta *hacer el viaje a Villagarcía en una motocicleta sin sidecar.* Ela defendes dicindo que hai consentimento entre as familias respectivas e que non ten medios de locomoción, e que é mellor ir cun compañeiro *que no primeiro vehículo que acertase a pasar, ya fuese un carro ya fuese un camión*. Pero aparte a moto non ten sidecar pero... "más nunca en la forma que parece insinuarse ya que la moto tenia asiento lateral adosado convenientemente. Só lle queda catalogar aos seus acusadores anónimos: "más que producto de personas insidiosas,...". Esta muller ten apoios de todos os falanxistas coñecidos.

Outra muller atacada, agora pola súa beleza e acicalamento é a mestra de *Peiteiros en Gondomar, Srta. Gloria Barbazán Fdz***.** Mesmo o mestre decano de Gondomar, Enrique Márquez, con 42 anos de ensino indica *que un tanto del influjo de las modas, en detalle en que incurren actualmente la casi totalidad de las jóvenes de todas las clases sociais, hasta en los rincones más apartados de la ciudades populosas.* Tamén é apoiada por todos os falanxistas coñecidos da comarca, pero terá que defenderse a agardar uns anos.

Os mestres que pertencían á FETE eran duramente castigados como *Víctor Torres y Pérez (Leg. 333- Exp. 5.742)* que era de Izquierda

Republicana e penaba no campo de concentración do Lazareto de San Simón, en febreiro 28 de 1937. Indica que os partidos como o del eran legais e el sempre foi cidadán respetuoso e de orden. Esa mesma xustificación daba *Julián Sánchez Bueno, desde S. Adrián*, *como funcionario acepte la ley cambiante*. Pero as leis eran retroactivas.

Outros mestres foron acusados de masóns e foilles aplicada a lei da Masonería e o Comunismo: *José María Cendán*, que era de Valdoviño e vivía *en Mugardos*; outros caso significativo é o de *Pedro Minchón Minchón da escola de Ribeira* e o de *Heriberto Rdz. Ozores, mestre en Maside-Ourense*. Se lles rebaixa, aos primeiros, a pena moito no 1946 e 1947 respectivamente, e tamén aos outros, seguramente porque non eran tan subversivos como pensaban.

Os acusadores imputan sen asegurar que tendencia política teñen os mestres aos que acusan: do *mestre de Oleiros José Pérez Brey* din que é anarquista (por publicar a novela "Luz y Basilio", 1930) e comunista por constituír unha entidade *bajo pretesto de agrarismo.* Tampouco distinguían entre cantos, obrigatorios en todas as escolas por consideralos patrióticos, como o himno de Riego e a bandeira tricolor. Así ao *profesor de Culleredo, en Almeiras, Leopoldo Castro Quintáns*, o acusaron de cantar a internacional pero era o himno de Riego, a Alborada Galega de P.Veiga e envía a relación de cantos patrióticos e outros habituais na súa escola.

Así pode ocorrer que acusen e despois confirmen na mesma escola sen cargos, como no caso de *Amadeo Varela Rdz., en Sejalvo-Ourense*, porque é acusado de galeguista e comunista por escribir no "Espartaco", pero no 1941 é reposto.

As acusacións políticas son didácticas e as defensas igualmente. O mestre de *Oleiros-nº2, Miguel Alonso* descarga que el non separaba aos alumnos por ser de dereitas e esquerdas senón que el *me inspire en todo momento en la más destacada nota de actividad e intuición que caracteriza a las escuelas del nunca bien alabado P. Manjón.* Acúsanno de comunista (pero non din que número de carnet ten nin outro dato) e el solicita que o sr. Eiján da comisión provincial de depuración e Jefe Inspector de Primera enseñanza informe da súa conducta persoal, profesional e política, como da pedagóxica. Este mestre solicita a Antonio Eiján como informador, posto que é un mestre que mesmo deixaba a cámara de cine e a máquina de escribir personais. Enfádase co anónimo acusador. Indica que as conferencias dos domingos son os resumos dos nenos de cada unha das leccións da semana. Solicita tamén a Pita Romero, porque pensa que sendo de dereitas, avogado e católico lle valerá como testigo da defensa.

Xa indicamos que os maiores problemas viñan dados pola dislocación social dos párrocos. É o caso do *mestre Jacinto Caldera*

*Manzano, mestre de Millerada- Pontevedra* que critica a un mestre-cura en Meaño, despois de febreiro de 1936 que lle costa o expediente.

Outro caso de acusación dun párroco ou mesmo de emisión de informes contradictorios é *Carmen Moyer Guardiola, mestra de Villaudrid-Devesa-Ribadeo-Lugo*. Nos descargos laméntase dos oscuros delatores: "... a irresponsabilidade de acusar facilmente, ten que dar ideas de como investigar, fala da defensa segundo a ra´zon, a lóxica da xustiza. Aporta libretas de moitas alunas, pero para os censores serían delito porque está escrito o Hino Galego, etc.

*José Rodríguez Trabazos, en Castrelo de Miño* tivo que sufrir depuración cando un mesmo cura envía dous informes contradictorios, un negativo e outro positivo á mesma comisión.

Os veciños apoiaban ao profesorado, de aí que mesmo lles pedían que se quedaran como privados e que lle pagaban entre os pais-nais, como *Leopoldo Castro Quintáns en Almeiras-Culleredo*.

Moito profesorado envía sinaturas de pais e veciños, pero tamén as libretas dos seus alunos, para demostrar que non son subversivos senón profesionais do ensino. *Mª del Pilar Seijo Martínez, en Carcacía*-Padrón despois en *Gonzar-O Pino* é un dos paradigmas. Casos de centos de sinaturas apoiando ao seu mestre/a serían os de *Emilio Cremades Sirvent*, en S. Xulián de Montoxo-Cedeira, que estaba casado polo civil. O *mestre de Culleredo, en Castelo, A. Luís Hernández Ventureira* é readmitido sen carácter punitivo pero o 22 de decembro de 1941, despois de anos de defensa mesmo sendo de dereitas, que presenta máis de cen sinaturas.

Os mestres sufren cadea desde o primeiro día e teñen mesmo que mobilizar aos pais dos alunos para que asinen documentos e intercedan polo mestre. É o caso do *mestre de Valorio en Lobios, José López Lois (concello de Maside)* que para atestiguar que non ten material didáctico subversivo teñen que asinar os veciños (material fijo e material docente).

Os mestres das zonas fronterizas intentan loitar, defenderse, esconderse, escapar. O mestre *Julio Glz. Álvarez, en Gontán-Verea (perto de Celanova)*, foi fusilado pero escapara a Portugal e alí tamén era buscado dado o colaboracionismo entre os franquistas e Portugal. Escapara a Portugal cun amigo, Emilio "o Racha". Estaba denunciado polos párrocos.

As mestras adicábanse a traballar duro, cos seus propios cartos, con moitas horas e mesmo con didácticas renovadas. *Luisa Vila Barros, en Viana do Bolo* editaba un periódico escolar preciso, El Escolar de Viana do Bolo, onde escribían sobre Galicia, etc.

Os Concellos solicitan a reposición do profesorado porque necesitan os mestres e non poden esperar por unha depuración

lenta, aparte de querer ós profesionais como persoas entregadas en vocación. Este é o caso do concello (Comisión Gestora) de Taboada que recurre á Orde de 18-I-1938 (BOE do 21-I-38) para que non sexan trasladados os mestres *Modesto Otero Porto* da mixta de *San Mamede* e *Eulogia Quíntana Sierra*, da mixta de *Ouriz*.

A reclamación de non manchar e non ter mancha no expediente o reivindica especialmente *Manuel Uveira Domínguez, da escola de Mátama-Vigo*, asistente ó Congreso pedagóxico de Vigo, pero que non era exclusivo dos afiliados da FETE, senón tamén da Asociación nacional (á que pertence el). *La finalidad que pretendía con tal asistencia era solamente la del perfeccionamiento pedagogico y profesional*. É acusado por saír nunha fotos onde varios asistentes levantan o puño, como el, pero no levanta "el puño por sus ideas de orde y anti-marxistas".

Só dos mestres teñen ós pais en contra, o resto inclúen interminables listados de pais de alunado que tiveron para acreditar a súa función social e docente. Como no caso das múltiples sinaturas de de apoio a *Dolores Cea Montenegro, mestra no Seixo-Marín*, de veciños de Marín, Pontevedra, Moaña, Poio, Ponteareas, Salvaterra de Miño e Cotobade.

As resolucións chegan moi tarde, aínda que en casos como o de *José Rodríguez Álvarez, no Barco de Valdeorras-Ourense* podería entenderse porque é dos que máis cargos se lle acusaba, once. Fuxido, acusado de realizar enterros civiles, de ser masón, etc., chégalle a resolución na fin de 1948, doce anos despois.

Lembrémonos de que a infancia, os rapaces e rapazas deste século pasado tiveron que traballar duramente desde a nenez. *Balbina Gómez Martínez, mestra en Ladrido-Ortigueira* indica que ten 36 alumnas matriculadas pero que faltan máis porque están en faenas de la pesca. Os veciños estaban moi contentos co seu labor. Informa o pai Aniceto Villasuso Fdz. e o cura é Serafín Pumar.

Calquera actitude que se desviara da relixión católica era penalizada, porque o mestre de Cabanán en Ortigueira, *Pedro Balas López*, practicaba *espiritismo en Sismundi e Feas*. Deféndese con certificados do exército en Marrocos, pero en xuño de 1940 é separado definitivamente e baixa no escalafón. Outro cargo determinante foi posuír o nº 136 da FETE.

Pero aí está outra clave da depuración: algúns mestres delatan para salvarse. É o que temos que pensar do mestre, o bo mestre como profesional, *Dionisio Leo Donaire de Freires-Senra-Ortigueira*. Seguramente tivo que delatar a todos os seus compañeiors, Juan Bascoy, Pedro Balas, Manuel Santeiro Boo, etc. e ao seu amigo inseparable de 60 anos, Narciso Polo Paz, xastre que publicara unha novela costumbrista e humanista pero con moitos datos concretos da historia de Ortigueira, da vida cotidiana dos labregos.

Xa comentamos que as mestras foron castigadas pero con penas menores. Aínda así a súas ideas e imaxe pública tiña que axustarse ao tradicional católico. De aí que trasladen da escola a *Clarisa Álvarez Gantés, mestra en Landeira-Ortigueira*, por *aprovar sen reservas o matrimonio civil*.

Houbo mestres que mesmo foron defendidos con votos particulares desde as comisións provinciais. O mestre *Fructuoso González Coello, no Baleo-Ortigueira* non entraba na igrexa e apoiara, coma todos, ós mestres de Asturias no 34. De tal xeito que un integrante da comisión, Vázquez Gundín, propón a confirmación no cargo, porque considera que os cargos non son suficientes para ser "merecedor de sanción algunha".

En Pontevedra temos ao aluno e profesor *Pepe Caramés* que naceu no ano 1919 en *Espiño-Geve-Pontevedra* e coñeceu a *Ameijeiras Cerviño* profesor en *Geve* e que a pesar de ser de dereitas e con amigos fascistas tivo o seu expediente en proceso aberto ata mediados os anos 40 porque se confundiran cos apelidos de Ameijeras Picallo. Ameijeiras morreu con 103 anos no 1995.

Outro mestre importante en *Dorrón-Sanxenxo é José Cancela*, que participa en sociedades agrícolas, como "El Adelantado" (1933).

No caso das mulleres o apoio ós mestres de Asturias na revolución do 34, era considerada pola comisión como falta grave porque a FETE era considerada marxista e a o Decreto 66 e a circular seguinte así o indicaban. Pero despois se propoñía tres meses para homes ou un mes para as mulleres. Sempre había un voto particular, na comisión da Coruña, que rebaixaba a pena. Lembremos que o que interesaba era que saíra na prensa, que tivese resonancia social, que fose preventiva a depuración.

O mestre *Norberto Rivero, de Alais-Castro Caldelas-Lugo*, era moi activo na pedagoxía e na sociedade; era vocal da FETE, no salón de sesións do concello celebrouse unha semana pedagóxica a finais de xuño de 1933. Nas escolas da zona conseguiran moitas bibliotecas das Misiones Pedagógicas.

Tamén ocorre que teñan que enviar mesmo os diarios de clase, os cadernos da alunas, as leccións e sesións e o plan de traballo. É o caso de *Florinda Romai Calancha, en Cobas-Serantes (hoxe Ferrol)*, mesmo acredita que levaba desde o ano 1925 levando o coro da igrexa de S. Xoán de Filgueira.

### Notas sobre a depuración. Mestres e escolas da comarca de Ferrolterra-Ortegal-Eume

O listado sería interminable, por iso só resalto algúns deles. Paseados: *Rafael Fdz. Casas (nas escolas de indianos de S. Adrián e*

*Devesos* en Ortigueira; no 36 en Sada, Coruña), *Manuel Santeiro Boo* (director da graduada de Ortigueira). Fusilados: *en Narón, Pedro Almazán Ramos, da escola do Val*; a Comisión Provincial non indica que fora fusilado, cando o pai de familia que a informa xa llo comunicara. Outros de Narón: *Gervasio Pulido Bueno, no Feal*; *Darío Frena, en Barreiro (*era galeguista); e *Eugenio Meizoso Núñez, na de Sedes,* aínda que tampouco o queren recoñecer. En Ortigueira: *José Novas Soto (mestre en S.Claudio-Ortigueira).* En Valdoviño: *en Atios, Manuel López González* é acusado de Galeguista e Marxista e asesor do alcalde republicano Frutos, nº 130 da FETE, vocal. O mestre de Pantín, *Frutos Burgos*, alcalde desde marzo do 36. Todos os cargos, sen peso penal. En Vilarrube, Porto do Cabo, *José Ambrós Gordillo*; *Francisco Ruiz Ruiz, en Vilarrube mixta*, que fora concellal. En *Cerdido, en Devesos (sic), o mestre Rufino Redondo Senra* fou fusilado despois de consejo de guerra, pero os cargos non aparecen; fora concellal en Cedeira. En Ferrol: *Juan García Niebla*. En Pontedeume: *Leonardo Mtz. Novo e José Ramón Fdz. Barral.*

Depurados: En Narón: *Josefa Losada Vázquez, da escola de Dormirón*, foi castigada duramente fóra de Galicia por galeguista, por non ter fervor a España e non respetar as institucións. Para ser muller cebáronse nela. No anos 1942, a resolución envíaa fóra de Galicia por 5 anos. *Emilia Cubeiro Castro, mestra no Ponto*, foi perseguida por ser filla do secretario do concello republicano. O seu descargo é conmovedor para unha rapaza de 24 anos. En *Sedes-Prados, Luís Tenreiro Rodríguez* é perseguido e ten que irse fóra da provincia por casar polo civil. Recolle máis de 100 sinaturas de pais e veciños. *Antonio Vázquez Yáñez, no Alto do Castaño*, é castigado aínda no 1942, porque fora interventor na Faísca. Era de Ferrol e nacera no 1902. *Antonio García Cruzado, na escola de Baltar*, foi enviado fóra da provincia durante 5 anos e castigado duramente no 1940 por ser socialista e non ser relixioso. *Marcelino Lago Palmeiro, en Piñeiros*, tiña só 3 cargos pero a resolución non lle chegou ata 1962 !!!!

En Cedeira: *Margarita Gallego Cerón, da escola de nenas de Cedeira*, que estaba próxima ao retiro foi castigada con traslado fóra da provincia cinco anos entre outras penas por *"pisotear el retrato de D. Alfonso en la República..."*, por estar separada do marido (cando era viúva), por comunista. En Neda: *Manuel Blanco Cortizo, na escola da Mourela* (mestre do meu pai), un mestre católico e de dereitas é castigado severamente ata o 1941 e estivera proposto para separación definitiva mesmo no 1939. Curiosamente outro mestre que é confirmado, *Anacleto Casas Villanueva, nos Pazos de Neda*, é confirmado no 39, pero os informes do cura e do pai de familia son iguais. En Serantes (hoxe Ferrol): *Antonio Novo Quiza*, aínda no 1942 non lle revisan o expediente e foi *deportado a León, a Brimeda*, por pertencer a

FETE, non cumplir cos deberes relixiosos e ter compañías subversivas. *Josefa Modia Castro* é imputada con ¡¡¡11 cargos!!! por subversiva, vicepresidenta e tesoureira de FETE. En *Serantes, Jacinto Regueira Alonso*, depúrano por socialista e no 40 danlle a baja de escalafón e separación definitiva, curiosamente no expediente non hai nin descargos; só as inculpacións por ser secretario de actas de FETE. *Mª del Carmen Ruano Vázquez, na escola de Caranza* é inculpada por galeguista e no ano 1940 é deportada fóra de Galicia e castigada cinco anos fóra, mínimo. Educárase no Hospicio e entendíase que era unha protexida dos socialistas especialmente de Xaime Quintanilla. En Valdoviño: foi separado definitivamente o *mestre de Aviño, Reinaldo Sarria Delgado*, que era de Ourense e escribe os descargos desde Puente Domingo Flórez-León. Foi castigado aínda no 1942, coa separación definitiva por ser o nº 135 de FETE. En Monfero: na *escola de S. Jorge, Andrés A. Busto Sardina*, *foi apoderado e por ese cargo que el recoñece se deducen os demais....* Coma sempre non hai fundamento. En *San Saturnino*, o mestre de grao profesional, na *escola de Ferreira*, *Saturnino Hermida López*, pertencía a FETE, e é *socio dunha sociedad germinal de sentido marxista*. Recíclase no exército, pero é castigado por tres anos, mínimo. En Ortigueira: Elvira Losada González: *... todos los cargos giran alrededor de la cuestión religiosa y esto es muy significativo ante la notoria enemistad que existe entre mis familiares y los del Sr. Cura párroco de esta feligresía desde 1924, fecha en que mi difunto padre se vio precisado a sostener un pleito con el y su familia... que terminó... en 1927*. Pensemos que por Mera pasaron os mellores oradores políticos da República e é onde naceu o dúas veces ministro Leandro Pita Romero, conservador e católico, pero perseguido e exiliado. *Constantino Chao Castro en Cariño*, foi dos mestres mellor preparados e máis apoiados polos pais por onde impartíu clases. Pero foi dos máis perseguidos e castigados na comarca do Ortegal.

Por practicar o Espiritismo dous mestres foron castigados por ir contra a civilización cristiana, por ser espiritistas, ser apoderados ou interventores nas eleccións e por afiliarse a FETE, *Lázaro Blanco López, en Ferrol Vello;* e *Pedro Balas López en Cabanán-Sismundi-Feás-Ortigueira* (hoxe concello de Cariño). Un dos mestres de dereitas que foi destituído no 36 e que tardou un ano en coñecer a resolución do seu expediente foi *Dionisio González Martín, da escola da Graña en Ferrol*, que mesmo o Alcalde Quintanilla lle tivera que ir retirar o crucifixo persoalmente, pois a legalidade republicana así o esixía. En *Sillobre-Fene, o mestre Juan Emilio Álvarez Prado*, estaba integrado nun grupo de traballo que organizaban excursións, como así o indican os nenos nas súas libretas. Eran un exemplo de coordinación do profesorado e de ensino activo. De tal xeito que ese galeguismo e ese traballo por Galicia foi castigado con 5 anos

fóra da provincia (resolución na fin de 1942), para non contaminar máis a zona.

Por Masonería: O *mestre José María Pita Cendán, mestre en Mugardos* (era de Valdoviño e líder da FETE) foi considerado masón e fou xulgado polo Tribunal de Masonería e Comunismo, estivo na cadea e máis tarde, no 1949 a resolución foi de separación definitiva do servicio.

A mellor maneira de entender a vixencia da Depuración do Maxisterio hoxe é reflexionando sobre o feito de que a dereita no estado e en Galicia está sempre organizándose, especialmente cando non ten o poder político e como indica Emilio Grandío Seoane *(Los orígenes de la derecha en Galicia: la CEDA 1931-36, p.276): poucos estudios se realizaron que cubriran cronoloxicamente o período comprendido entre as eleccións de Febreiro de 1936 e o golpe de Estado do Exército de África de xullo). Isto vese incrementado no caso da historiografía dos partidos de dereitas ós que se reduce na maior parte dos casos a un papel de meras comparsas –e no mellor destes ó de enlace coa estructura golpista militar– ... A CEDA conseguíu nas catro provincias galegas un total de oito diputados, igualando os escaños obtidos por esta formación en novembro de 1933.*

O mestre *Rafael Fernández Casas* é o caso máis emblemático, porque aínda hoxe o seu corpo está tirado con outros catro que están sinalizados cunha barilla e unha botella de plástico de refresco. *Rafael Fdz. Casas* no 36 era *mestre nacional en Souto, Sada, Coruña*, vivía en Sada desde o primeiro de agosto de 1934. Foi o presidente do Ateneo de Cultura Política *("Ateneo de Cultura Social y Política de Sada")*. Aprobara os cursillos de ingreso da República E fora interino nas Pontes. Nos anos 20 fora mestre nas escolas laicas de Devesos e S. Adrián en Ortigueira, sendo amigo do Alcalde republicano Fojo e de Pita Romero. De tres irmáns, foron asasinados dous deles; o terceiro aínda vive con cen anos en Compostela. Rafael pertencía a FETE (UGT) e foi acusado de anarquista. Era amigo de Ánxel Casal e de Camilo Díaz Valiño. Era galeguista desde que escoitara os poemas do mestre de Morgdanes en Gondomar (antes en Ponte, Mera Ortigueira), Victoriano Taibo, que xustamente a el non pasearon. Rafael foi paseado na mesma mañanciña que Federico García Lorca, como di o seu fillo Orientado e dicía Melisendra, a súa dona. O seu corpo está entre outros catro tirado nun campo do atrio da igrexa de Trasanquelos en Cesures, despois de pasealos perto da tapia do cementerio. Estes cinco corpos están marcados con barillas de ferro e unha botella de plástico de refresco. Estes corpos de persoas paseadas merecen ser entregados ás súas familias despois de 25 anos de democracia. Levan 67 anos esperando xustiza e humanidade.

A súa muller, Melisendra, morreu case que con 100 anos e só viviron casados algo máis de seis anos. O seu fillo Orientado vive en Devesos - Ortigueira. Un irmán de Rafael, Manuel, acaba de cumplir 100 anos. Outro irmán de Rafael morreu no cárcere de Coruña, sendo acusado de comunista. Rafael era mestre e escritor, periodista e galeguista. Era un teórico do galeguismo e un filólogo de investigación. A novela "Loita" é unha novela costumbrista ubicada entre Mera, S. Adrián e Cariño e A Capelada. É unha novela de amor, de personaxes reais. En Trasanquelos-Cesures foi paseado Rafael e hoxe tirado con catro persoas máis sen saber quen deles é.

Outros mestres como *Juan Bascoy*, co seu fillo Dante aínda vivo hoxe na Coruña e a súa filla Elvirita en Mesía, son importantes para entender os castigos ata 1958, que se salvaron de ser paseados e fusilados, porque se esconderon os anos de guerra entre o monte e as casas. Bascoy pasou dous anos en Asturias deportado para voltar no 1960 á nosa comarca.

Moitos nenos daqueles anos da República e do golpe de estado contaron nas súas libretas a historia da represión, da Depuración do Maxisterio. Sería moi interesante poder contar coas memorias daqueles rapaces e rapazas hoxe maiores algúns deles vivos. Ese si sería un bo traballo. Un neno daqueles tempos foi meu pai, na escola da Mourela, que tivo tres mestres de diferentes ideas políticas, que cantou o hino galego todos os días con *D. Pedro* (fusilado), que saían de excursión á Fervenza e impartían a clase de xeografía no chan cun carabullo e resina dos pinos, que organizaron excursión cos pais para coñecer Galicia. Meu pai tivo outros dous mestres na República, *D. Eduardo Santos del Río* (activo cos golpistas e confirmado no seu cargo en Pontedeume) e *Manuel Blanco Cortizo*, tamén moi aplicados na didáctica e na atención aos rapaces. Moitos outros nenos e nenas deixaron os seus cadernos para salvar a mestras e mestres de toda Galicia: de Campo Lameiro en Pontevedra, Celsito Reboredo de Campo Lameiro ("El Método Montessori"), Marujita Constenla Caeiro ("La mujer y la Enseñanza agrícola"); Lola Fdz. Campos, Pacita Ferro Barros, Telma. En Sarandones, Abegondo, o neno César Montoto y Montoto. En Carcacía, Padrón, as alunas Elvirita Cordal, Nievita Ares, Encarnita Díos, Carmicha Buela, María Fraga, Delfina López, de Mª del Pilar Seijo Mtz., que é trasladada a Gonzar- opino. Tamén en O Pino, os alunos do mestre de Gonzar Emérito Álvarez Benito, Antonio Pardo Fraja (sic), Ángel Santamaría. En Coruña, na escola de Silva-Vioño, o neno Julio Tizón, Julio Rodríguez, Cándido Rodríguez,. En Boimorto, Vilamarín-Ourense, José Murias Cantón ten os seguintes alunos José Rdz. Domínguez, Manuel Adán Fdz., José García Cuíñas (estes dous nenos, grandes dibuxantes) e

Camilo Pereira. En Laroco- Ourense, os alunos de José López Rdz. A aluna Carmen González da escola de Barbantes- Pungin, do mestre Pedro Toimil Ferrer. O aluno da escola de Traba, Juan Eugenio Hartzenbusch. As alunas da mestra Carmen Moyer Guardiola en Villaframil-Ribadeo, Elena Ibolgado, María Martínez, Pepita Moreda, María García, María Mtz. Rego (de Devesa). Os traballos do alunado de Fene, José Rdz. R., Alfonso Salgado, Juan Alvariño. A lista sería interminable. Pero o significativo foi que estes cuadernos do alunado axudaron a defender a mestres e mestras de todo o país.

Outros rapaces tiñan que describir a salvaxe persecución de veciños e a escribir dictados dos partes de guerra, como no caso dos nenos de Coruña. Na Coruña, na *escola de Silva-Vioño (do mestre Ramón Núñez Montero)*, o neno Julio Tizón, Julio Rodríguez, Cándido Rodríguez.

A Rafael Fdz. Casas se lle fixo un primeiro recoñecemento na Enciclopedia Gallega adicándolle unhas notas sobre a súa importancia como escritor e mestre, mesmo aparece un retrato del. Pero despois de 67 anos a sociedade democrática e a familia teñen a obriga de saber onde está o seu corpo, para que descanse el, se retorne a honradez á familia e se cumpla un mandato dunha sociedade democrática. Que este primeiro Congreso da Memoria, poida axudar a recoñecer o seu traballo como mestre, a súa aportación a Galicia, a dor profunda da súa familia e da sociedade. Rafael Fdz. Casas como tantos paseados e fusilados terían que ter o seu nome en cada un dos recunchos de Galicia. Se aplicásemos a metodoloxía da microhistoria cos mestres Juan Bascoy e Rafael Fdz. Casas teríamos unha boa radiografía do ensino no século XX e da depuración do maxistrio. O profesorado en Galicia foi un exemplo da aplicación da tortura sistemática dunha dictadura sobre unha peza clave da sociedade democrática. Felicidades aos organizadores e patrocinadores. Hoxe, aínda que nos perseguen en Galicia por investigar estes feitos, non nos deixaremos amedrentar, porque estamos exercendo a democracia. Felicitar tamén polo trato recibido no arquivo en A.G.A., por parte de Evelia e demais funcionariado.

## Bibliografía

MORENTE VALERO, FRANCISCO: *La Escuela y el Estado Nuevo. La depuración del Magisterio nacional*. Barcelona. Universitat Autónoma de Barcelona. Servei de Publicacións, 1995.

SANTOS JULIÀ (coord..), JULIÁN CASANOVA, JOSEPH Mª SOLÈ I SABATÉ, JOAN VILLARROYA, FANCISCO MORENO: *Víctimas de la Guerra Civil*. Ediciones Temas de Hoy, Historia, Madrid, 1999.

Biblioteca Nacional: sección de Pedagoxía e Historia, especialmente.

Hemeroteca-Archivo "Conde Duque" de Madrid.

NAVARRO SANDALINAS: *La enseñanza primaria durante el franquismo (1936-1975).* PPU. BCN. 1990.

CID FERNÁNDEZ, XOSÉ MANUEL: *Apuntes da nosa historia escolar*, Concello de Ourense. NEG. 1989. Ourense

CID FERNÁNDEZ, XOSÉ MANUEL: *Educación e Ideoloxía en Ourense na IIª República. (Organización socioeducativa do Maxisterio Primario).* Univ. Sant. Compostela, 1989.

"*Lengua y escuela en Galicia*" de Narciso de Gabriel (Univ.Coruña) en "Leer y escribir en España. 200 años de alfabetización." baixo dirección de *Agustín Escolano*.

PEÑA SAAVEDRA, VICENTE: *Éxodo, organización comunitaria e intervención escolar. La improta educativa de la emigración transoceánica en Galicia*. Xunta de Galicia. A Coruña, 1991. (2 volumes).

COSTA RICO, ANTÓN: *Escolas e Mestres.A educación en Galicia: da Restauración á Segunda República*.Consellería de Presidencia e admón. Pública. Xunta de Galicia. Santiago, 1989.

MOLERO PINTADO, ANTONIO: *La Reforma educativa de la Segunda República Española. Primer bienio*. Aula XXI. Educación Abierta/Santillana.

GRANDÍO SEOANE, EMILIO: *Los orígenes de la derecha en Galicia: la CEDA 1931-36*.

CLARET MIRANDA, JAUME: La repressió franquista a la Universitat Catalana. Eumo Editorial. Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives. 2003.

IVONNE TURÍN e outros*: La Educación y la Escuela en España (1874-1902)*. Madrid, 1967.

HERRERA ORIA, ENRIQUE: *Hª de la Educación Española. Libro III-Educación en la Nueva España*. Edic. Veritas

PEMARTÍN, JOSÉ: *Qué es lo nuevo... Consideraciones sobre el momento español presente.* Espasa Calpe, Madrid, 1940 (1ª edición 1937).

"El Magisterio Nacional", abril 1936.

FERNÁNDEZ SORIA, JUAN MANUEL e AGULLÓ DÍAZ Mª DEL CARMEN: *Maestros valencianos bajo el franquismo*. Diputación de València, Valencia 1999.

A Nosa Terra, A represión franquista (1936-1939), A Nosa Historia 1, 1986

A Nosa Terra, Os anos despois (1936-1953), A Nosa Historia 2, 1987 (artigo de *Antón Costa Rico: "a Escola da Palabra e da Cidadanía á Escola do Silencio"*, no que só recolle datos de dúas provincias e 701 resolucións, quizais pola imposibilidade de consultar os arquivos).